

AZ ILLUZIÓ.

(Második közlemény.)

LADY MACBETH igyekszik megnyugtatni a királyt; később azonban őt is rémes káprándók verik fel ágyából, nyitott szemekkel jár alá s fel, kezéről órákig mosogatja a meggyilkolt Duncan király vérért, s így szól magában: »El, átkozott folt! Mondom el! Egy, kettő.... De ki hitte volna, hogy annyi vér legyen az öreg emberben?«

Az említett esetekben az ingerek az agynak túlságosan izgatott és beteges helyére jutnak, mi által az észrevétel és képzetalkotás képesség megzavarodik, s kész a káprázat. A képzelet ilyenkor kéjeleg legbizarabb alakjainak szütrehozásában: a növény és állatvilág legfantasztikusabb alakjain kezd, s az angyalok, ördögök és boszorkák vegyes seregének kardalán végzi.

A látási káprándoknak méltó társai a hallási hallucinációk. Hangok hallásakor az agy szürke állományának egy részében a parányváltozások miatt bizonyos erőfolyamok hullámozásba jönnek. Ez az erőáram az oka, hogy gyöngye idegzetűek susogás vagy mormogás nélkül gondolkodni nem bírnak; hogy élénk álmodáskor valósággal beszélünk. Ha azonban nem a megfelelő (adaequas) ingerek hozzák működésbe az említett idegrészeket és azoknak erőáramait: előáll a káprázatos hallás, az egyszerű hangtól egész a párbeszédig. Soha el nem felejttem azt a megható alakot, midőn Bécs mellett egyik gyógyintézetben egy előkelő származású, nemes arcú hölgyet mutattak nekem, aki minduntalan sikoltó hangokat hallott a föld alatt. Két hét alatt férjét és három gyermekét vesztette el, mire nevető görcsöket kapott, s amint azok elmúltak, szüntelen fülébe hangzott — úgy mondá — gyermekeinek rémes sikoltása, akiket zsiványok akartak a föld gyomrában kivégezni.

A hallási káprándokban szenvedők, bár néha teljesen egészségeseknek látszanak, most élő, majd régen elhalt egyének hangját hallják; vagy szellemekkel beszélgetnek (Spiritisták), akik démonoktól, angyaloktól, vagy magától az istentől jöttek. Midőn megőszült aeonok előtt, isten az emberekkel közvetlenül érintkezett: az akkorból fennmaradt okmányok, kijelentések stb. belingerekre keletkezett észrevételek összége. Pál apostolnak a damaszkusi úthán történt látási és hallási jelene, midőn a neki megjelent megváltó így szólta meg: Saul, Saul, mit üldözt engemet? S végre Mohamednek Allahval való gyakori be-

szélgetése: teljesen káprándok. Annyi bizonyos, hogy a káprázati hangok, épp mint a spiritista pszichográfiának szavai, mindig találják az illető (beteg) vérmérsékletéhez, kedély-izgalmához és szellemi fejlettségéhez. Luther az amerikai spiritistával yankee dialektusban, dr. Cumming hívével írlandi tájszólással szól, s egy nápolyi rajongóval, a nápolyi jargont beszéli.

Mellőzve e helyen egyéb káprázatok, még csak arra a tragikomikus tüneteménnyre mutatok, mely leginkább rokant katonákkal űzi játékát. Azok ugyanis a levágott láb vagy kar helyén sokszor hideget, borzongást, vagy fájdalmat éreznek, s a hiányzó tagokat éjjelre betakargatják, hogy meg ne lázzanak. Átlátják az illetők e tünetmenny furcsa sajátosságát, de azért a káprázattól nem menekülhetnek sohasem.

A kápránd és az érzéki illúzió közt ingadoznak a következő tünetmennyek. Ha valaki panaszkodik, hogy fejében emésztő féreg rág; hogy bőrében kigyók futkosnak; mellüregében madár fűtyül; hogy fejében egy kis kutya vizet szűrösöl, hogy gyomrában gyík van, hogy torkában golyó van, a mi a lélegzést és nyelést megakasztja ez műnyelven *aglobus hystericus*: mindez esetekben, ha a mondott helyek csakugyan fájnak, illúzióval, azaz a fájdalom vagy sajnás helytelen magyarázatával van dolgunk.

Az érzéki illúzió leggyakoribb oka az életben az alkoholos italok (a keletieknél a basis, opium.) Tudjuk, hogy szesz italok élvezésénél legtöbb embernél az első poharak után beáll az a derűtség, mely az embert optimistává, idealistává, rimelő poetává teszi. A későbbi poharak már veszedelmesebbek. Az ittas exaltáltságában, a kályhát kedves barátjának látja és ölelgeti; az utcán járókelő négylábuakat dicső pajtásoknak cimeri; a lámpa oszlopba, mint publikumban ékes dikciót tart, s mint Jókai Bányavárija a pékműhely címtábláján saját címerét látja. S hiába disputál vele, hogy nem holló, hanem oroszlan, s nem gyűrű, hanem pereg: ő annak látja,

s aztán szörnyen elbámul, hogy mellette a házak és lámpaoszlopok mennek, men-degélnek, ő pedig inkább egy helyben van, de mint valamely egyenetlen mozgású inga. S mert nem tudja az ittas, hogy voltaképen a haladó vagy maradó párthoz tartozik-e: efölött való belső háborgása nőttön nő, sőt másnap is tart a bánat, mert fejéből kiűzött esze, (mint Jókai mondja) a haja szálaiba menekül, s másnap úgy érzi, mintha minden szál haja egy-egy külön öntudatos állat volna.

A gyakori érzéki illúziók szülhetnek káprándot, sőt fajulhatnak maniává, mint ez a részegesekkel történik. A részeg-ségi tébolyban szenvedőkre a természet az egyiptomi hét csapások egyikét, az egereket küldi. Nagy fekete pontokat, foltokat látnak maguk körül, melyeket patkányoknak néznek és tőlük tartanak. *Hotto német püspökről maradott fenn az a sajátyszerű adat, hogy az egerek üldözése elől a Rajnába menekült, a folyam közepén tornyot építtetett, melynek romjait ma is egértorony (Mäusenthurm-)nak hívják.* A monda azt a tudományos ténnyt igazolja, hogy ez az egyházfő tulságos mértékben élt az alkoholos italokkal.

Ismétlem, hogy a káprándok és az illúziók kiki lát- és képzet-körének leg-hűbb visszatükrözői, s ennél fogva az egyének szerint változnak. A mondottak nyomán, a múlt és jelen kornak akár-hány u. n. csudáját megfejthetjük. Ha István vértanu — mint a szent történet mondja — megköveztetése közben látta a megnyilatkozott eget; ha Mária az orleansi szűznek ismételten megjelent; ha Luther tintatartóját a megjelent ördög után dobta: mindez az illetők káprándja lévén, semmi babonás magyarázgatásra nincs szükség.

Ideje immár e beteges légkörből az egészséges, vagy valódi lélektani illúzióra térnünk. Előre kell bocsátanom, hogy ennek a fizikai alapja sokkal szűkebb, mint az érzéki illúzió és káprándé. Mert míg emezek, az érzékek mind a *batánál* (ide véve az u. n. közérzéket is) bőven előfordulnak: addig a pszichikus

illuzió csupán a látás- és hallásra szorítkozik. Az illuzió első rendű közvetítője a felsőbb érzékek, a látás és hallás, másként ami tulajdonképi eszthetikai érzékeink. A látás az érzékek Diánája, a hallás pedig Minervája. Ha szellemi életünk tündérországnak kapuihoz valaha szobrot állítanának, eme pogány szentek, azaz hogy istenek faragott képei lehetnének ott legilletékesebben.

A valódi illuzió alapja, ha úgy tesszük, kiinduláspontja mindig képzet vagy képzetek sorozata és észrevétel vagy észrevételek sora. Az utóbbiakat is képzetekké kell változtatnunk, hogy valóban célhoz juthassunk. Az illuzió épületének fala a hit, nem vallásos hit, hanem az a bizalom a dolgok egymásutánjában, a természetnek oly rendezetében, hogy egy tünemény után a másik szükségkép következik. Ez a bizalom teszi az álombeli jeleneteket oly meglepőkké. Aztán az épület falait kifesti a képzelet ragyogó, tündéri színekkel, beállítja tükrökkel; az illuzió tetőzetét pedig alkotja a kedélymozgalom, a kedély költői fölemelkedése; a mindennapi élet körén átcsapó kedélyhang. Szóval, ha az említett alapra és falazatra nehezedőleg, kedélyünk kisebb nagyobb mérvben ámulatba vagy forrongásba jő, az idő és téri viszonyok eltűnnek, s teljes az illuzió. Kedély életünknek eme fellángolása nélkül nincs barátság, nincs szeretet, nem létezik művészet, s nem a legmagasabb, a vallás. Az illuzió m. e. isteni atmoszférával vesz körül minket, elkísér a földi élet kezdetétől a végéig, s a mely szívárvány szalagot varázsolt gyermekjátékaink alatt kedélyünk egére, ugyanazzal kecségtet halálos ágyunkon is. A szent történetek tanítása szerint, mikor a teremő isten szövetségre lépett az emberrel, hogy többé vízőzönt nem bocsát a földre: szívárványt ereszte az égre. Ily szívárvány a mi lelki életünkben az illuzió; valameddig ez lenni fog, addig ne féljünk, hogy az élet prózájának özöne nemesebb természetünket örökre leiszapolja.

Az illuziót nevezhetnők magyarul *szenderképnek*, a kedélyélet *tükörképnek*, vagy *kedély-játékának*. Szenderképnek azért, mert feltűnő a hasonlóság közte és édesen mosolygó álmokképeink közt; tükörképnek, mert a kedélymozgalmat szerző képzeteket vagy észrevételeket a képzelet tükre visszaveri, ragyogó fénynyel bevonja, s eme fény melegére beáll a kedély forrongása. Más szóval, ha a képzelet tüze az érzelmek kazánját hevíteni kezdi, s azok forrásba, vagy műnyelven, indulatba jönnek: a gőz ekszpanzív erejére, a kedély elkezd minket magával ragadni; elfelejtünk gondolkodni, okoskodni, reflektálni, magunkról pillanatra elfelejtkezve, úgy szólva *egyetlen érzelembe* olvadunk. S megfordítva, a mily mértékben magunkhoz jövünk, rendes gondolatmenetünk medrébe térünk, oly mértékben eloszlik illuziónk köde. Ez az egy érzelemhez való oda-tapadásunk a ritkább eset, s gyakoribb az értelem és megfontolás kisebb nagyobb mérvű belejátszása ámulatunkba: valódi illuzióknak is, mint a virágok mindenikének, van egy válfaja: a nem teljes illuzió. A nem teljes illuzióra vesz a fantázia egy csipet hitet a képzetek vagy észrevételekhez, bevonja a próba házasságra kelt két félt egy kis csillogó mázzal, s forgalomba hozza ezt a vásári munkát az élet, sőt sokszor a tudomány piacán is. Kelendősege elég nagy, mert az életnek minden köre: a családi, iskolai, társadalmi és állami életkörök szaturálva vannak nem teljes illuziókkal, magyarul mondva csalóképekkel, illuzió vagy csalóka képzetekkel (akár hogy nevezzük ezeket) mint a hogy, Baco szerint, ama körök tele vannak idolokkal, az előítéletek hamis tudományával.

I. A *családi körben* az illuzió orosz-lán része a gyermeké. A gyermek illuziójának előiskolája a mosolygás; valódi palaestrója a játék. Mikor a gyermek az élettelen tárgyakat élőknak veszi, a veszőből paripát, a ködarabból katonát terem; azzal beszélget, regulázza: a földi tündérrel szövetkezik; vagy mikor Petőfink énekl:

Gyermek vagyok, gyermek lettem újra,
Lovagolok fűzfa-sípot fújva,
Lovagolok szilaj nádparipán,
Vályuhoz mék, lovam inni kíván;
Megitattam, gyi lovam! gyi betyár!...

Az ismeretes refrain = cserebogár, sárga cserebogár, helyett bátran mondhatta volna: illuzió, édes illuzió.

A mese is mi más, mint a gyermek-játék illuziójának kibővítése. A gyermeknek a kutyával való beszélgetése szintoly nézleten alapszik, mint a természeti, vagy gyermek-állapotban levő népek természetnézlete. Nézet alatt e helyen, egyszerűen a képzelet szemüvegével nézést és felfogást értem. Hiszen a természeti ember az eget tarka szőnyegnek tekinti, melyen virágot szedő kis gyermekek játszanak, a honnan a törpék a korsókból termékenyítő esőt öntenek a földre, a vihart a felhőkben lakozó hatalmasságok harcának tartja, s egyik felhő-erődből a nagy hatalom villámokat szór ellensége várába, vagy más népies felfogás szerint, a villám az arany-szárnyu madár, mely az égből földre repül: eme képzeletteljes felfogás egyre megy a gyermekével, aki elsőben látott hóhulláskor örömmel kiáltja anyjának: ni mama! a pillangók hogy üldözik egymást! Az ősi indus, vagy ama indián felfogása, aki a villámot madárnak, s a gyermeké, aki a hópehelyt pillangónak deklarálja, lényegében egy. A népek lélektana szerint a gyermek a kutyát nem a Descartesféle mozgó gépnek veszi; a vesszőt nem élettelen fadarabnak, hanem magához hasonló élő lénynek, melyet regulázni kell. Viszont a gyermek-nép az égen nem felhőket, nem esőöntő zivatart lát, s a vihar az ő szemének még csak nemis, a Jókai tündérhárfa, melyre az ég és föld közt, a zápor millió sugára felvonva, zeng a vihar cikázó kezétől: hanem ott óriásokat, kígyót, sárkányt, tehenet, s több efféle élő lényeket lát, mely him és nőnemű lények fegyvert viselnek, háboruskodnak, békét kötnek, egymással házasságra lépnek és boldogul élnek. Ez a képzeletdús felfogás elő-

készítője, a tisztább, értelmi felfogásnak; ez a paradicsomi állapot előhírnöke a józan, munkás életnek.

A gyermek képzelete a valódi világ fölé egy mesés világot teremt, a hol nincsenek téri, nincsenek idői viszonyok; minden csuda megtörténik a legkönnyebben, »mintha égben, mint álomban.« A gyermek elaltatott bábuja egyszer csak fölébred, enni kíván. A farkas az őzikék lakásánál őrt áll, majd a könnyen hívő kis őzeket felvacsorálja és elalszik. A bánatos anyaöz hazafut, ollót hoz, felvágja a falánk szörny gyomrát, s ime kis fiai egymásután fejüket kidugják és előjönnek; anyjukat megesókolgatják; a gourmand gyomrát nagy kövekkel megtöltik; majd a fáradhatatlan őzecskék tüt, cérnát hoznak, a télhetetlen zsákokt bevarrják, s aztán örömmünnepet ülnék, táncolnak. Ime a gyermek világnézletekben a mindenható illúzió az a paradicsom, a hol csak *jó* és *rossz* van. A rossz farkas, a jó fiúcskák; jó és rossz egymás mellett, mint édenkertben a bárány és az oroszlán; a galamb és a keselyű. Hogy a gyermek és gyermeknép számtalan ellenkező tapasztalatra sem veszti el illúzióját, az egy minden »román-cementnél« erősebb hatásu ragasznak, a hitnek tulajdonítható. A képzelet, a valódi élet tengerének zajgása közepett, ebbe veti horgonyát, s biztosítva van illúzióink, de mihelyt nincs hit, mibe horgonyt vetnünk, eléáll a kétely északi szele, s illúzióink hajóját a mindennapi élet zátonyára, a prózai valóságra hajtja. Az illúzió halála az, a mi Hamlet szerint, a tetté: az okokodás (= kétely.) Álomban azért tartós az illúzió, mert nem fürkésszük az oksági láncolatot álmoképeink közt. Az illúzió tartósságának törvénye tehát az: a hit és illúzió egymással egyenes viszonyban vannak; azaz, mentől több bizalmam van egy dologban, a képzelet hatása következtében, kedélyem annál tartósabb ámulatra, mozgalomra, s ha kell, fellángolásra képes; mentől nagyobb ellenben kételyem, annál magasabb foku a felocsudás. Hit és kétely; illúzió és kiábrándulás ellen-

tetek. Köztök a kétely és kiábrándulás a déli és északi sarkot, a hit és illúzió a meleg tájakat és az egyenlítőt teszik.

Második tanulságunk a gyerekekről mondottakból, hogy a gyermekjáték és népköltészet; a monda, rege és az éposz egymással közel atyafiak. 2. Ámde mi kiűzettünk a gyermeki ártatlanság paradicsmából, s aztán nekünk kellett orcánk veritékével egy másikat alkotnunk, ha szebbet nem is, de tartósabbat, a hol nem isten ingyen kegyelméből, hanem önmunkánk díja fejében vagyunk boldogok. Ez a második tündéerkert, honnan csak az egyenetlenség daemona űzhet ki lángpallosával: a házasság élet. Hogy a házasság élet tele van költészettel és a legédesebb illúziók tüzhelyének egyike: úgy hiszem, ezen állítás ellen csak egynemely, nemsokára adó arestomba kerülő agglegény tiltakoznék; hiszen a házi oltár papnéja a kedély a maga teljességében, ráül a nőre mondott költői szó:

Miként a szent könyv, a nő kebele,
Záratlan eszmék titkos élete;
Megszentesíti a szív messiása...
Minek neki *más* isten szentírása?

(Kazinczy G.)

(Harmadik közlemény következik.)

FELMÉRT LAJOS.